

ZSENGE TERMÉS

Reneszánsz zene és tánc Mátyás udvarában*

A reneszánsz a zenében nem tud úgy visszanyúlni az ókori hagyományokhoz, mint más művészeti ágazatokban, a reneszánsz változás a harmóniát, az egyszerű dallamokat, formákat, arányokat és természetességet jelent a kor zenéjében. A korszak elején a trubadúrok, a minessangerek térnyerése jellemző, akik a lovagkor eszméiből emelkedtek ki. A dalok tartalom szerint különülnek el. Világi műfaj a nagyszámú chanson, tárgyuk a szerelem, az egyházi zene műfaja a motetta. A hangjegyírás Mátyás korában már a könyvnyomtatás első kísérleteit élte: száras valamint szár nélküli négyszögek a kottafejek.

A kor legfontosabb hangszere, az orgona, Mátyás korában már regiszteres, három manuále-os és pedálos. A billentyűs clavichord mellett, a vonó nélkül pengethető hárfa és lant, valamint a gitár, ezek a művelt társaságban a mai zongora szerepét játszották. A mandolin és a hárfa mellett kedvelt húros a korszakban a hegedű, a fúvósok közül a fuvola és furulyafélék, trombiták. Űtőhangszerekből a dobokat, csengőjátékokat és csörgöket használták, a XV. század végén jött divatba a virginal.¹

Zene Mátyás udvarában

A zenekedvelő királyi pár

Mátyás király szellemi igényeinek teljességéből nem hiányozhatott a zene sem. „Mátyás zenekultúrája színes és eleven keresztmetszete a XV. század zenei életének. Az előző magyar királyok, főként Zsigmond zenei hagyományai kelnek új életre, melybe csakhamar bekapcsolódott aragóniai Beatrix-szal a nápolyi udvar és sógorával, Ercole d'Este-vel a ferrarai, majd két unokahugával, Izabelával, Francesco da Gonzaga feleségével a mantuai s Beatricével, Ludovico il Moro feleségével, a milánói udvar is. A magyar zenei élet Mátyás idejében egyenrangúan illeszkedik be a nyugati zenetörténetbe. Mátyás korának zenekultúrájában aránylag kevés az olasz elem. A vokális művészet franko-flamand, a hangszeres zenészek között akad német, igaz mindig olasz közvetítéssel jutnak el Budára. Beatrix megérkezése az udvarba a zenekultúrára is hatott. A királyné rendelkezett a bányavárosok jövedelmével, igen nagy összegeket, hozományának tízszeresét fordította zenei udvartartására, s magához ragadta a zenei kezdeményezést.² Tehát nem csökkenti Mátyás műpártolói jelentőségét, ha megállapítjuk, hogy a zenei vezetést átengedte nejeének, de Beatrix zenei kedvtelését Mátyás teljesen osztotta, a forrásokból kiderül, hogy vele együtt élvezte a zenét, a művészek játékát.³

A zenei élet kifejlesztésében igen nagy segítségére volt Mátyásnak a zenekedvelő királyné, Beatrix, aki valóban nagy buzgalommal gyűjtötte a legjobb olasz, francia, németalföldi zenészeket, énekeseket, orgonásokat a budai udvarba. Az írott forrásokból, Mátyás és Beatrix levelezéséből mozgalmas zenei élet bontakozik ki.

Mátyás és Beatrix ének- és zenekara

Az ének s zenekar megalakítása megelőzte Beatrix érkezését. 1476-ban Beatrix székesfehérvári koronázásán elhangzott énekek a szász követet ámulatba ejtették. „Mikor Beatrix és Mátyás bevonulnak a székesfehérvári templomba először Te Deumot énekelnek az egybegyűltek s a kórus.”⁴ „Amikor Má-

* Elhangzott Pécsen, 2008. október 31-én a XIII. Ifjúsági Honismereti Akadémián (Szerk.)

¹ Kacsóh Pongrác: A zene története. Anno Kiadó.

² Haraszi Emil: Zene és ünnep Mátyás és Beatrix idejében. In: Mátyás király emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. Franklin társulat Bp. 289–318 old.

³ Haraszi i.m.338. old.

⁴ Haraszi i. m. 289–318 old.

tyán Székesfehérvárott a jegygyűrűt az új királyasszonynak ujjára húzza, a Benedic Domine anulum hunc... dallama hangzik fel. A királyné koronázási miséjén a *Rorate Coeli*.⁵ Tehát már ekkor, sőt ezt megelőzőleg igen fejlett zenei kultúra élt az udvarban, ami Mátyás pártfogó-szervező tevékenysége nélkül aligha alakulhatott ki. Beatrix nem kezdeményezte a zenei életet Budán, de kétségtelenül hathatósan hozzájárult ahhoz, hogy kifejlődhessen és a legmagasabb európai színvonalat képviselhesse.

Mátyás ének- és zenekara együttesen 30–35 művészből állt.⁶ Az esküvő leírása bővelkedik zenei mozzanatokban. A leendő királyné elé küldött fogadomenetben számos zenész volt. Mátyás király udvari zenekara egyházi és világi muzsikát egyaránt játszott. A királyt és a királynét az udvari zene- és énekkar tagjai rendszeresen elkísérik külföldi útjaikra, részt vesznek Mátyás hadjáratain is.⁷

Beatrix – éppen úgy mint nővére Eleonóra ferrarai hercegné – jó hárfás volt.⁸ Énekkara tizenhárom tagból állott. A század hölgyeinek zenei műveltsége alapján, biztosra vehető, hogy Beatrix maga is játszott orgonáján. A házi orgona dívatja reneszánsz különlegesség.⁹

Művészek a királyi udvarban

Beatrix figyelemmel kísérte a külföldi művészek utazásait, s ha alkalom kínálkozott családtagjai útján szerződtette őket Magyarországra. Erre vonatkozó utalásokat gyakran találunk leveleiben.¹⁰ Mátyás és Beatrix igen megbecsülték az énekeseket és a zenészeket, megnyerésükért semmilyen áldozattól sem riadtak vissza, gazdag külföldi udvarokból jól jövedelmező állásokból kellett őket elhódítani, ami csak pénzáldozattal sikerülhetett. Az énekesek és zenészek, éppen nemzetközi hivatásuknál és összeköttetéseiknél fogva gyakran fontos politikai megbízásokat, sőt kémszolgálatokat vállaltak. Mátyás nagyvonalú külpolitikájának eszközeiként használta fel őket.¹¹ Beatrix királynét betegségében Piero Bono, a flamand származású olasz lantos, korának legendás híru virtuóza mulattatta játékával. Ferrarából érkezett az 1480-as évek második felében Budára. Szívesen komponált olyan táncdarabokat, mint a méltóság-terjes Pavane, a gyorsabb, hármas ütemű *Gagliarde* és társai. Cseppet sem kizárt azonban, hogy Mátyás udvara hallotta a flamand Jacques Barbireau műveiből az *Esperant* vagy az *Au travail suis* kezdetű chansonokat, mert ő is megfordult az udvarban, erről Beatrix királynő ír egyik levelében. *Tinctoris* Beatrix zenei nevelője lehetett Nápolyban, mert három értekezését is a későbbi magyar királynénak ajánlotta. Zeneművei és chansonjai így feltételezhetően a budai urakat is szórakoztatták.¹²

Magyar zene az udvarban

Mátyás szerette magát kántáltatni, s udvarában kedvelt volt a hazai hőstettek megéneklése. Hóni nyelven, lantkísérettel, római szokás szerint. A hazai zenekultúra: a királyné Csepel-szigeti uradalmában ott vannak a zenész cigányok, a király asztalánál felhangzik a magyar dal, hegedűsök is zenélnék itt, amely nem lenézett, csak a külföldiek érdeklődését nem tudja magára vonni.

Egyéb zenei elemek

Zenének foghatjuk fel a hadi életben használt trombitán, vagy más általában fúvós hangszereken megszólaltatott jelek, jelzések, támadás visszavonulás, takarodó egyéb tábori életben előforduló fogalmak, utasítások zenei megfelelőit, ami célszerű okokból kialakult zenei nyelv, a távolság, zaj, többnyelvűség miatt. Ugyanez a helyzet a vadászat jelrendszerével is. A reneszánsz kor magyar társadalmának életét át meg átszötte a zene.¹³

Ünnepségeken a zene sohasem maradhatott el. Kürtzenegés, olykor dobpergés kísérte a felvonulásokat. Trombita a fejedelmi udvartartás legfontosabb hangszere. Mátyásnak voltak lovas dobosai is.

⁵ Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból. Magvető Bp. 1977. 195. old.

⁶ Tarnóc Márton: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz. Balassi Bp. 1994. 87. old.

⁷ Zolnay 209. old.

⁸ Zolnay 200. old.

⁹ Haraszi 338. old.

¹⁰ Haraszi 344. old.

¹¹ Haraszi 347. old.

¹² Kovács Sándor: Középkor és reneszánsz. Nemzeti Kulturális Alap Zenei Kollégiuma. Állami Nyomda, Bp.

¹³ Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk. és előszót írta R. Várkonyi Ágnes. Gondolat Bp. 1987. 293. old.

Egyház és orgona

Az egyházi szertartások az énekesek és muzsikuskok csodálatosan egybehangzó játékaival tűntek ki. A szent himnuszokat gyakorta hallgatta a király a budai várkápolna rejtett oratóriumának csendes magányában is. Mátyás vitézi tettekről szóló magyar énekekben is gyönyörködött.¹⁴ A templomokban még nagy ünnepeken is orgona és ének hangzott fel egyéb hangszeres zene nem. „Már az ifjú királyról az a hír járta, hogy igen kedveli az orgonajátékot. Később a visegrádi kápolnába is ezüstorgonát állíttatott.”

Udvari egyházi zene a Mátyás-Graduale tükrében

A Mátyás udvarában élt zenéről és zenészekről szóló hírek után meglepő, hogy egyetlen hangjegyes forrásunk kapcsolódik ide, ez pedig egy gregorián karkönyv, a gyönyörű írással és illuminációkkal díszes Mátyás-Graduale. A humanista ízléssel elkészített énekkönyv több száz gregorián dallamot tartalmaz. A Mátyás-kori udvari kápolnáról elmondható tehát, hogy a polifon egyházi zene nem szorította ki a régi gregorián dallamokat, s ez igaz az énektanításra is, ahol a gregorián zenét ápolják.

A Graduale

A Graduale napi használatban lévő szertartáskönyv volt a kápolnában tartott szentmiséken. A graduale szó nem tartozik a klasszikus latin nyelv szókincséhez s nem is Itáliából származik. Fokozatosan alakult ki a miseének előének gradualeként való elnevezése. Első része a változó miseénekek, egyházi év ünnepeinek rendjében, ezt követi a szentek ünnepeinek miseénekei, a mise állandó énekei, majd a speciális miseénekek. A Mátyás-Graduale 1933-ban került vissza az országba Sokáig corvina voltával vona magára a figyelmet. Műfaja szerint egyházi énekeskönyv, de csonka. Csupán az egyházi év második feléhez – nagyszombattól pünkösd utáni 24. vasárnapig terjedő időszakok vasárnapi, kántorbőjti napok, oktávák miseének változó énekeit tartalmazza. Ha valaha teljes volt, akkor egy három kötetes kódex második kötete lehetett.¹⁵

A kódex valamennyi lapja gondosan komponált művészi egység. A miseénekek dallamát négy vörös vonalon négyszögű neumák (quadrata) jelzik. Általában öt hangjegyesor van egy lapon a gótikus textúrával írt megfelelő szöveggel. Nincs olyan lap, amelyre ne került volna legalább egy kisebb iniciálé negyvenhét miniatúra és négyszáz kisebb kezdőbetű díszíti a kötetet.¹⁶

A Graduale eredete, sajátága

Külső megjelenésében díszes kiállítású és nagy méretű karkönyv. A méretnövekedés oka, egyrészt az az igény, hogy egy könyvbe kellő távolságból többen belelássanak, másrészt, hogy egy kultusz hely saját hagyományait reprezentatív alkotásban örökítse meg. Egy ilyen diszkódex megalkotása már iparművészeti remeklés. Nemcsak a színes rajzok, iniciálék, hanem a hangjegyek is megtervezett gondosan megfestett alkotások. Előállításuk nem is gyakorló zenész vagy helyi kottairó, hanem a könyvfestő műhely dolga. Általánossá vált, hogy az énekkönyveket drága pénzen idegen városban, országban vásárolják. Maga a Mátyás-Graduale is valószínűleg németalföldi munka.¹⁷ Más nézetek szerint a budai udvarban, a legújabb elemzések szerint viszont francia földön, ahol flamand művészek voltak az alkotók.¹⁸

Egyedisége, elkülönülése

A Mátyás-Graduale a gregorián ún. kvadrát kottairását használja. Egyetlen más magyarországi világi egyházban sem találunk kvadrátírást. Mátyás ebben is idegen udvarokat és elsősorban a pápai kultúra szokásait akarta utánozni, ezzel is szimbolikusan egy sorba helyezni magát a nyugat-európai udvarokkal. Az országban számos hangjegyírás-fajta jelent meg így például egy gótizált ún. metzigót hangjegyírás, amit egy felvidéki Gradualében is láthatunk.¹⁹

¹⁴ Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Magvető Könyvkiadó Bp. 1985. 83. old.

¹⁵ Mátyás-Graduale *Soltész Zoltán* bevezető tanulmánya. Kossuth 2007. 23. old.

¹⁶ Ugyanott 26. old.

¹⁷ Dobszay László: Magyar Zenetörténet. Planétás Bp. 1998 96. old.

¹⁸ Kárpáti János: Symphonia Hungarorum-Magyarország zenekultúrájának ezer éve. Budapesti Történeti Múzeum

¹⁹ Dobszay, ugyanott

A Mátyás-Graduále nemcsak a hangjegyzírásban tér el a magyar hagyományoktól, hanem tartalmában is, mivel a pápai kúriából terjedő liturgikus és zenei megoldásokat követi.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Mátyás európai stílusú udvartartásának egyik eleme a kuriális rituális, kvadrátírású díszkódex használata, s a törekvés túl szerény hazai támogatottságára utal, hogy e kódex annyira egyedi és magában álló.

Reneszánsz tánc Mátyás udvarában

A tánc ebben a században nemcsak művészet, de kezd tudománnyá válni. Mátyás udvarában ugyanazokat a táncokat járták, mint a többi európai udvarban. A magyar udvar igen táncos kedvű lehetett, valószínűleg az olasz táncok vezettek. A táncot rendszeresen húros hangszerek zenéjére járták.

Mátyás mint házigazda mindig nagy gondot fordított táncok rendezésére. Boroszló ostromának idején a városban állandóan táncra invitálta a város hölgyeit s urait, sőt az ostromló lengyel és cseh seregek előkelőbb tisztjeit, parancsnokait is.²⁰

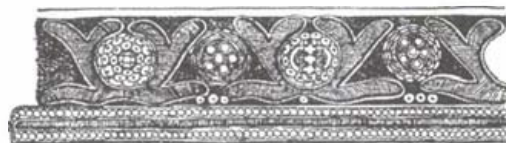
A források többsége csak a tánc jelenlétét említi meg, arról azonban, hogy ezeket a táncokat miként táncolták, nem szólunk. Esetenként található párhuzam az európai táncokkal, de sok olyan táncnév fordul elő a magyar adatokban, amelyeknek nincs megfelelőjük. Magyarországon a néptánc és az udvari tánc nem vált el annyira élesen egymástól, mint Európa nyugati vidékén. A legkedveltebb táncok a néptánc motívumait használták.²¹

A legrégebb magyar vonatkozású adat ferrarai, 1476-ból való, amikor Beatrix menyasszonyként nővéréhez érkezett, s a kíséretében lévő magyarok mindjárt az ebéd után magyar táncot jártak. Nyugat-Európában tehát kialakult egy kép arról, hogy milyen a magyar tánc. A külföld által mindentűt ungarisca néven említett táncokról van szó. Ezek általában egyszerű szerkezetűek, feldolgozásmódjuk, ritmusuk alapján leginkább valamiféle ugróstánccra következtethetünk.

Az udvari tánc két részre osztható. Az első már gyakran lakomázás alatt megkezdődött a terem közepén vagy akár egy színpadon, sokszor álarcban és jelmezben, maszkjátékot, szindarabot, vagy más szórakoztató különlegességet adtak elő a résztvevőknek. Az ünnepeken ezen különleges, esetleg egzotikusnak tűnő táncbemutatók után az egész udvar táncra kerekedett. A fejedelmi, királyi menyegzőkön az első táncot mindig maga a fejedelmi pár járta, hiszen egy királyi frigy az egész országra nézve is szimbolikus jelentőségű. Mátyás és Beatrix menyegzőjéről egy bajor követi jelentés így számol be: „A harmadik táncot a király s a királyné vezette, a király után pedig a nápolyi király fia (Aragóniai Ferenc) táncolta el nővérével, a menyasszonnyal (azaz Beatrixszal) azt a táncot, amit Zeunernek neveznek. Majdnem egy óra hosszat táncolták ezt az – a követ szerint – olasz udvari táncot. A Zeunerben a párok körben egymás kezét fogták, s a középben álló párnak ki kellett siklania az így alkotott sővényen. Innen a tánc elnevezése is. Ha a sővénytáncot Mátyás lakodalmán táncolták, akkor ez abban az időben és ott a lehető legillendőbb, legfejedelmibb, tehát udvari tánc volt.

Bonfini az olmtüzi királytalálkozóról írva említi, hogy a királyné Ulászlóval, Aragóniai Ferenc herceg pedig egy szép hölgygel német táncot táncolt, amelyet germanica Pyrrichia néven említ. Érdemes megemlíteni, hogy a nép nagy éljenzéssel és tapssal kísérte, tehát volt egy határ, amin alul csak lelkes néző lehetett valaki.²²

Kardos Tímea

²⁰ Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból. Magvető Bp. 1977. 340. old.

²¹ Kovács Gábor: Reneszánsz táncok. Garabonciás Alapítvány Bp. 1997. 309. old.

²² Ugyanott 304–309. old.